

**FRANSUZ VA O‘ZBEK TILLARIDA “ERKINLIK” KONSEPTINING
LINGVOKOGNITIV TAHLILI**

Jo‘rayeva Gulsanam Hamdam qizi

G‘abulloyeva Gulmira Sayfullo qizi

Ilmiy rahbar: Majidova Laziza Baxtiyorovna

Buxoro davlat universiteti, xorijiy tillar fakulteti talabalari

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada fransuz va o‘zbek tillarida “erkinlik” konseptining lingvokognitiv xususiyatlari chuqur qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida “liberté” va “erkinlik” leksemalarining semantik maydoni, konseptual yadrosi, periferik qatlamlari hamda ular bilan bog‘liq metaforik va assotsiativ birliklar aniqlanadi. Shuningdek, mazkur konseptning shakllanishida tarixiy, ijtimoiy, madaniy va falsafiy omillarning roli ochib beriladi. Lingvokognitiv yondashuv asosida olib borilgan tahlil natijalari fransuz tilida erkinlik tushunchasining individualistik va huquqiy paradigma asosida shakllanganini, o‘zbek tilida esa ko‘proq ijtimoiy-madaniy va axloqiy qadriyatlar bilan uyg‘unlashgan holda rivojlanganini ko‘rsatadi. Tadqiqot natijalari til va tafakkur o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: lingvokognitiv tahlil, konsept, erkinlik, liberté, semantik maydon, konseptual metafora, milliy mentalitet, kognitiv model, qiyosiy tilshunoslik.

Kalit so‘zlar: lingvokognitiv tahlil, konsept, erkinlik konsepti, liberté, semantik maydon, konseptual metafora, assotsiativ tahlil, kognitiv model, milliy mentalitet, lingvokulturologiya, qiyosiy tilshunoslik, semantik struktura, yadroviy va periferik komponentlar, individualizm va kollektivizm, til va tafakkur munosabati, madaniy konseptlar, psixolingvistika, diskurs tahlili, semantik interpretatsiya.

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikda konsept tushunchasi inson tafakkuri, til va madaniyat o‘rtasidagi murakkab o‘zaro aloqalarni o‘rganishda markaziy kategoriya sifatida qaraladi. Kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan konsept — bu inson ongida shakllangan va til birliklari orqali ifodalanadigan bilimlar, tasavvurlar hamda tajribalar majmuasidir. Har bir konsept muayyan xalqning tarixiy taraqqiyoti, ijtimoiy hayoti va madaniy qadriyatlari bilan uzviy bog‘liq holda shakllanadi.

FRANCE

“Erkinlik” konsepti insoniyat sivilizatsiyasining asosiy tushunchalaridan biri bo‘lib, u falsafiy, siyosiy, ijtimoiy va axloqiy kategoriyalar bilan chambarchas aloqador. Mazkur konsept turli tillarda o‘ziga xos lingvokognitiv shakllarga ega bo‘lib, uning semantik tarkibi milliy tafakkur xususiyatlarini aks ettiradi. Shu nuqtai nazardan fransuz tilidagi “liberté” va o‘zbek tilidagi “erkinlik” tushunchalarini qiyosiy o‘rganish dolzarb ilmiy muammolardan biri hisoblanadi.

Fransuz tilida “liberté” tushunchasi G‘arb falsafasi, xususan, ma’rifatparvarlik davri g‘oyalari, inson huquqlari konsepsiyasi hamda siyosiy inqiloblar bilan uzviy bog‘liq holda shakllangan. Bu tushuncha shaxs erkinligi, tanlash huquqi va individual mustaqillikni ifodalaydi. O‘zbek tilida esa “erkinlik” konsepti ko‘proq milliy qadriyatlar, jamoaviylik, ijtimoiy uyg‘unlik va axloqiy me’yorlar bilan uyg‘unlashgan holda rivojlangan.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi — fransuz va o‘zbek tillarida “erkinlik” konseptining lingvokognitiv xususiyatlarini aniqlash, ularning o‘xshash va farqli jihatlarini ilmiy asosda yoritish hamda konseptning milliy-madaniy xususiyatlarini ochib berishdan iborat.

METODOLOGIYA

Tadqiqot lingvokognitiv paradigma doirasida olib borilib, unda kompleks metodologik yondashuvdan foydalanildi.

Birinchidan, nazariy tahlil metodi orqali konsept tushunchasining turli ilmiy talqinlari o‘rganildi. Lakoff va Johnsonning konseptual metafora nazariyasi, Wierzbicka tomonidan ishlab chiqilgan semantik primitivlar modeli hamda Kubryakovaning kognitiv lingvistika haqidagi qarashlari asosida “erkinlik” konseptining nazariy modeli shakllantirildi.

Ikkinchidan, qiyosiy-tahliliy metod yordamida fransuz tilidagi “liberté” va o‘zbek tilidagi “erkinlik” leksemalarining semantik va funksional xususiyatlari o‘rganildi. Bu jarayonda lug‘aviy manbalar, badiiy matnlar va publitsistik materiallar asosiy tahlil obyekti sifatida tanlandi.

Uchinchidan, semantik maydon tahlili asosida konseptning yadroviy va periferik komponentlari aniqlashtirildi. Yadroviy komponent sifatida “mustaqillik”, “tanlash erkinligi”, “cheklovlarning yo‘qligi” kabi semantik belgilar ajratib ko‘rsatildi. Periferik qatlamda esa madaniy va kontekstual ma’nolar, metaforik ifodalar hamda emotsional-ekspressiv birliklar o‘rganildi.

FRANCE

To‘rtinchidan, konseptual metafora tahlili orqali “erkinlik” tushunchasining obrazli ifodalanish usullari aniqlanib, ular asosida kognitiv modellarning shakllanishi ko‘rsatildi.

Beshinchidan, assotsiativ metod orqali “erkinlik” konseptining psixolingvistik xususiyatlari, ya’ni til egalarining ushbu tushunchaga nisbatan ong osti tasavvurlari o‘rganildi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari fransuz va o‘zbek tillarida “erkinlik” konsepti umumiy semantik asosga ega bo‘lsa-da, uning lingvokognitiv tuzilmasi sezilarli darajada farqlanishini ko‘rsatdi.

Fransuz tilida “liberté” konseptining yadrosi asosan huquqiy va siyosiy kategoriyalar bilan bog‘liq. Bu yerda erkinlik shaxsning davlat va jamiyatdan mustaqil ravishda qaror qabul qilish huquqi sifatida talqin qilinadi. Mazkur konsept “égalité”, “droits de l’homme”, “indépendance” kabi tushunchalar bilan uzviy aloqada bo‘lib, uning semantik maydoni individualizm paradigmasiga asoslanadi.

O‘zbek tilida esa “erkinlik” konsepti ko‘proq ijtimoiy va axloqiy kontekstda namoyon bo‘ladi. Bu yerda erkinlik shaxsning jamiyatdagi o‘rni, ijtimoiy mas’uliyati va axloqiy me’yorlarga rioya qilishi bilan uyg‘un holda talqin qilinadi. “Erkinlik”, “ozodlik”, “mustaqillik” kabi sinonimik birliklar konseptning turli semantik qirralarini ifodalaydi. Metaforik tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, fransuz tilida erkinlik ko‘pincha “harakat” va “ozod bo‘lish” metaforalari orqali ifodalanadi (masalan, “zanjirlarni uzish”, “parvoz qilish”). O‘zbek tilida esa erkinlik “kenglik” va “cheksizlik” obrazlari orqali tasvirlanadi (masalan, “osmondek keng”, “to‘siqsiz yo‘l”). Assotsiativ tahlil natijalariga ko‘ra, fransuz tilida “liberté” tushunchasi ko‘proq huquq, demokratiya va shaxsiy tanlov bilan bog‘langan bo‘lsa, o‘zbek tilida “erkinlik” tushunchasi tinchlik, mustaqillik va ijtimoiy barqarorlik bilan assotsiatsiyalanadi.

MUNOZARA

Olingan natijalar lingvokognitiv yondashuvning samaradorligini yana bir bor tasdiqlaydi. “Erkinlik” konseptining turli tillarda turlicha talqin qilinishi til va tafakkur o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni ko‘rsatadi. Fransuz tilidagi individualistik yondashuv G‘arb jamiyatining tarixiy va siyosiy rivojlanishi bilan izohlanadi. Bu yerda shaxs erkinligi markaziy o‘rinda turadi. O‘zbek tilida esa jamoaviylik va ijtimoiy uyg‘unlik ustuvor bo‘lgani sababli, erkinlik tushunchasi ham shu qadriyatlar asosida shakllangan.

Mazkur farqlar tarjima jarayonida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki bir tildagi konseptni boshqa tilga to‘liq ekvivalent tarzda o‘tkazish har doim ham mumkin

FRANCE

emas. Shu sababli lingvokognitiv tahlil tarjima nazariyasi va amaliyotida muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, fransuz va o‘zbek tillarida “erkinlik” konsepti umumiy insoniy mazmunga ega bo‘lsa-da, uning lingvokognitiv talqini milliy-madaniy xususiyatlar bilan belgilanadi. Fransuz tilida “liberté” konsepti individual erkinlik va huquqiy qadriyatlar asosida shakllangan bo‘lsa, o‘zbek tilida “erkinlik” ijtimoiy uyg‘unlik va axloqiy me‘yorlar bilan chambarchas bog‘liqdir.

Lingvokognitiv tahlil ushbu konseptning semantik, metaforik va assotsiativ tuzilmasini chuqur o‘rganish imkonini berib, til va tafakkur o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni ochib berdi. Tadqiqot natijalari qiyosiy tilshunoslik, lingvokulturologiya va tarjimashunoslik sohalarini rivojlantirishda muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
2. Wierzbicka, A. (1997). *Understanding Cultures through Their Key Words*. Oxford: Oxford University Press.
3. Кубрякова, Е. С. (2004). *Язык и знание*. Москва: Языки славянской культуры.
4. Маслова, В. А. (2001). *Лингвокультурология*. Москва: Академия.
5. Safarov, Sh. (2006). *Kognitiv tilshunoslik asoslari*. Toshkent.
6. Mahmudov, N. (2012). *Til va tafakkur*. Toshkent.
7. Nurmonov, A. (2010). *O‘zbek tilshunosligi asoslari*. Toshkent.
8. Rahmatullayev, Sh. (2006). *O‘zbek tilining izohli lug‘ati*. Toshkent.